

Ritual: Variationer på ett tema

Undersökning av en stensättning från järnålder

Annika Östlund

**Herrestad 210:1, Uddevalla kommun,
Västra Götalands län**

Populärvetenskaplig sammanfattning 2020:1

Kulturlandskapet

Ritual: Variationer på ett tema

Stensättningen är en mycket vanlig form av gravöverbyggnad. Typen är som vanligast från slutet av bronsålder och under järnålder. Variationerna är däremot stora när det kommer till valet av placering i landskapet, yttre utseende och inre uppbyggnad.

Stensättning – vad är det?

Stensättningen är en typ av forntida gravkonstruktion. Den är – som namnet visar – uppbyggd av sten, men i övrigt kan den se ut nästan hur som helst, och kan vara placerad i alla tänkbara typer av miljöer.

En stensättning kan vara rund, tre- eller fyrkantig, eller oregelbunden (det betyder att den inte har någon särskild form, ofta fyller den bara ut en skreva i berget). Den kan vara mycket låg, bara någon decimeter, eller mer än en halvmeter hög. Även storleken varierar, från någon meter till över 15 meter i diameter. Om den innehåller rester från den begravda är det för det mesta brända ben från en kremation, men ofta finns inga ben alls. Ibland har benen legat samlade i ett kärl, men det förekommer också att de verkar ha blivit spridda i stensättningen. Många gånger finns inga fynd alls förutom lite brända ben, och kanske lite keramik eller någon slagen flinta. I vissa fall finns exempelvis rester av flera keramikkarl, fragment av benkammar, eller metallföremål som bronssvärd eller smycken.

Många stensättningar ligger nära det som är åker och äng idag, och där människor förmodligen levde även i förhistorien. Inte sällan syns de som låga gräsbevuxna förhöjningar, eller som flacka stenpackningar. Det finns också stensättningar som ligger uppe i bergen, långt från jordbruksmarken, och som är byggda på ett sådant sätt att de knappt syns.

Ibland ligger en stensättning till synes helt för sig själv, ibland ligger kanske två-tre stycken på samma ås. De kan också ligga flera tillsammans på ett gravfält, ibland även ihop med andra typer av gravar som resta stenar eller högar.

Hur kan man förklara att stensättningar ser så olika ut och ligger på så olika ställen i landskapet? Varför gjorde människorna som begravde sina anhöriga inte på samma sätt varje gång? Och varför har vissa stensättningar placerats så långt bort från jordbruksmarken? Varför har man ibland byggt stensättningen på ett sådant sätt att det inte ens går att se den när skogens lavar växt över den?

KREMATIONS- BEGRAVNINGAR

Kremation är ett annat ord för eldbegängelse, och betyder att den döda bränns upp tills bara brända benfragment finns kvar. I Sverige görs detta idag i särskilda kremationsugnar, men i andra delar av världen och i andra tider användes trä som bränsle i öppna bål. Ganska mycket trä behövs för att krama en vuxen person.

Kremationsbegravningar har varit mycket vanliga i förhistorien, och kan finnas i olika typer av gravkonstruktioner och sammanhang – i rösen, högar, stensättningar och flatmarksgravar. Ibland hittar arkeologerna brända människoben även i andra sammanhang, det kan vara i stolphål i bostadshus eller i vad arkeologerna snarare tolkar som skräphögar. Omvänt finns det inte alltid ben i det vi tror är gravar. Det är ibland svårt att få grepp om hur förhistoriens människor har sett på mänskliga kvarlevor.

Stensättningen Herrestad 210 vid undersökningen. De flesta stenar har tagits bort men kantstenarna ligger kvar. Dessa är markerade med vitt och platsen för gravgömman med rött. Foto: Per Pixel.

Vår stensättning – RAÄ Herrestad 210:1

Hur har begravningen gått till? När ägde den rum? Vilka slags ritualer utfördes?

Den händelse som var början till den här stensättningens tillblivelse var att en människa dog. Vi vet inte om det var en man eller en kvinna, men vi tror att det var en vuxen men ung person.

I gravgömman hittades förutom brända ben från människa också kol från apel eller hagtorn. Vi vet att dessa träd inte växer i den typ av miljö som graven ligger i – därför antar vi att detta kol kommer från det trä som användes i gravbålet. Kolet är daterat till 376-210 före vår tideräkning. Begravningen – och dödsfallet – bör ha ägt rum under denna tid.

De efterlevande

Personen som dog levde inte ensam, utan ingick i en grupp av något slag, kanske en familj. Dessa personer bestämde vad som skulle ske med den döda.

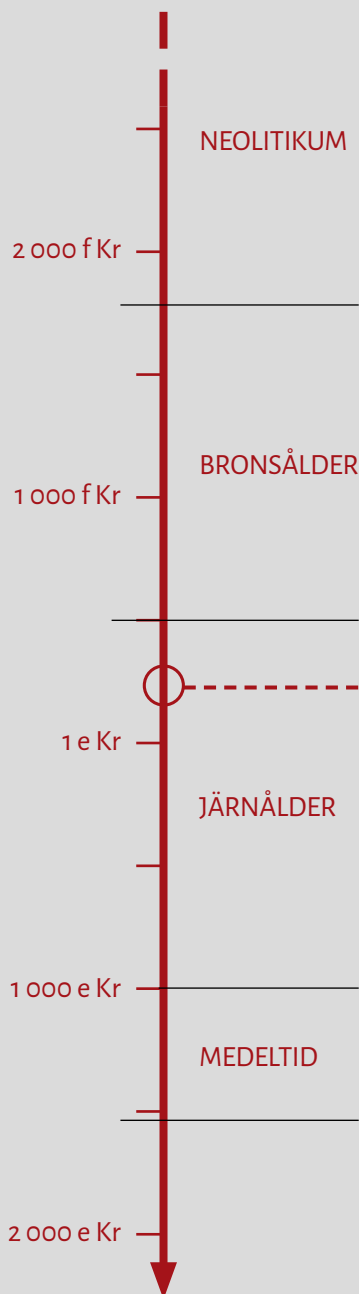
Först valde man ut platsen där graven skulle ligga. Sedan eldade man på platsen – kanske för att ”städa” den. Det kan också vara så att själva kremeringsbålet stod här. De jordlager som fanns i skrevorna i berget lät man ligga kvar.

Därefter byggdes själva stensättningen. Kanske har man då delvis använt sig av uppstickande delar av berget för att få till en jämn och fin kant – en kantkedja. De lösa stenarna har lagts ut med omsorg. De brända benen har placerats i en svacka i berget – antingen innan stensättningen byggdes, eller un-

der ett par av kantstenarna i ett senare skede.

Benen har inte legat i något keramikföremål. Den döda har heller inte fått med sig några – för oss – identifierbara gravgåvor. Vi har inte hittat särskilt mycket benrester i denna grav, möjligen har endast en mindre del av de kremerade benen placerats i stensättningen. Hur resten av benen i så fall hanterats är okänt. En del ben kan dock ha lösts upp i den sura miljön under de 2000 år som förflutit sedan begravningen. Efter det att benen placerades i stensättningen har inga ytterligare ben (eller andra föremål) placerats här.

Hela händelseförloppet – brand eller gravbål, byggande av stensättning och nedläggelsen av ben och kol – kan ha ägt rum inom

Stensättningen Herrestad 210:1 efter avtorvning och framrensning. Foto: Annika Östlund

en helt kort tidsrymd, eller i olika steg under en period av som mest ett par hundra år.

Landskapet

”Vår” stensättning var låg och liten, placerad för sig själv uppe i berget, och ganska svår att se. Det finns några andra stensättningar i Herrestads socken som ligger placerade i snarlika miljöer, och har liknande utseende. Även dessa är låga och svåra att upptäcka.

Eftersom gravöverbyggnaden inte kan ses förrän man är mitt framför den, eller vet var man ska titta, var kanske stensättningen i sig ganska oviktig för de människor som byggde den? Kanske var också individen oviktig? Kanske var det något annat som var viktigare – kanske själva berget eller platsen, en gudom, gruppen, eller något annat.

Det är tydligt att stensättningarna kan ligga i alla typer av topo-

grafiska lägen – både avsides och närmare dagens bebyggelse – och med olika utseende och konstruktion, på olika avstånd från andra gravar.

Att man valt olika typer av placering och olika typer av konstruktionsdetaljer beror antagligen på flera saker. Det har troligen att göra med traditioner – framför allt hur traditioner ständigt omtolkas – och föreställningar av religiös

Den övre bilden visar hur stensättningen Herrestad 210 såg ut när vi först kom dit. Foto: Andreas Toreld. Den undre bilden visar Herrestad 210 efter det att ljung och ris tagits bort. Enstaka stenar är synliga. Foto: Annika Östlund. Hur stensättningen såg ut när all torv och mossa tagits bort visar bilden på sidan 3.

FÖRROMERSK JÄRNÅLDER

Förromersk järnålder pågår ungefär från bronsålderns slut cirka 500 f Kr till tiden för Kristi födelse. Under denna tid började järnet gradvis användas allt mer. Under bronsålder hade man varit beroende av långväga kontaktnät. Brons är en legering av koppar och tenn som inte bröts här vid denna tid utan på Brittiska öarna, i Centraleuropa och runt Medelhavet. Järnet däremot kan utvinnas lokalt, och behöver inte ens brytas i gruvor; järn kan framställas ur rödjord och myrsediment.

Om bronset hade varit en viktig ingrediens i de kontaktnät som tidigare hade upprätthållits, kom allt att förändras på grund av järnet. Troligtvis förändrades hela samhället. Vad som är orsak och verkan är svårt att säga, och sannolikt hade även klimatförändringar betydelse. I sydeuropa kom romarriket att gradvis växa i makt, och runt Kristi födelse övergår förromersk järnålder i romersk. Romarriket kom att påverka samhällena även här uppe i Norden, men vid tiden för "vår" begravning låg detta ännu i framtiden.

eller rituell natur, önskemål och idéer kring hur gruppen ska framstå inför andra, mer övergripande förändringar i samhället, och rent praktiska omständigheter.

Samhället

Under övergången mellan bronsålder och järnålder sker stora samhällsförändringar som arkeologer gärna vill förknippa med införandet av järnet. Det nya materialet har minskat behovet av

brons, vilket sannolikt har rubbat de kontaktnät man använt sig av under lång tid.

Under förromersk järnålder verkar gravskicket överlag vara relativt anonymt och jämlikt – flatmarksgravfält var vanliga, och bruket att bygga stensättningar har fortgått. Kanske har samhället vänt sig mer inåt, blivit mindre ojämnt, när metallen på ett annat sätt än förut blivit mer allmän? Kanske avspieg-

las detta också i de mer anonyma flacka stensättningarna?

För arkeologen är det viktigt att inte bortse från variationerna, utan låta dessa ta plats i tolkningen. Ritualer och traditioner är inte fixa och fasta, utan förändras hela tiden.

LÄSTIPS

Herrestad 210:1, Uddevalla kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk undersökning av stensättning från järnålder. Annika Östlund. Kulturlandskapet rapporter 2020:2.

Livet efter döden – hanteringen av döda. Fredrik Fahlander. Sid. 35-55 i: Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck. Red. Back Danielsson m fl. Stockholm Studies in Archaeology, 47.

Det mångfacetterade sakrala landskapet. Om undersökta begravningsplatser i Foss socken. Mats Lindqvist, Cristina Toreld. Sid. 256-279 i: Utblickar från Munkedal. 10 000 år av bohüslänsk förhistoria. Red. Petersson och Toreld. Bohüsläns museum.

Monumentet i Svarteborg. Betty-Ann Munkenberg. Sid. 17-70 i: Gravar och ritualer. Projekt Gläborg - Rabbalshede 3: bygden innanför fjordarna. Red. Claesson och Munkenberg. Kulturhistoriska dokumentationer nr 15. Bohüsläns museum.

Länsstyrelsebeslut 431-34777-2017

Uppdragsnummer (Fornsök):

201801248

Projektnummer: 18011

Redigering och layout:

Andreas Hansen, Omland Form och Fotografi

Omslag: Foto av Per Pixel

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5
457 40 Fjällbacka

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Kulturlandskapet